

Bu gün Türk Dövlətləri Təşkilatının (TDT) birgə əməkdaşlığında ortaq türkçə mövzusu aktual məsələlərdədir. Ankara Gazi Universitetinin professoru Selma Yellə bu mövzuda müsahibəni təqdim edirik:

- Türkdillli dövlətlərin müştərək dil mövzusu son zamanlar niyə bu qədər əhəmiyyətli hal alıb?

- İnsanlar arasında ünsiyyəti təmin edən dil həm də özündə əsrlərin, qərinələrin təcrübəsini, biliyini, mədəniyyətini əks etdirir. Türklər də fərqli coğrafiyalarda qurduqları güclü dövlətlər sayəsində türk dilini bu günə qədər müxtəlif ləhcələrdə yaşatmaqdadırlar və türkçə lüğət zənginliyi ilə dünyanın ən qədim dillərindən biridir.

Keçmiş Osmanlı Ahıska vilayətinin Ahılkelek mahalından olan Tərkəmə türkü Məhərrəm Erginə görə, türk millətini yaşadan beş gücdən birincisi hərbdır, ikinci, siyasət və idarəetmə, üçüncü, iqtisadiyyat, dördüncü, geosiyasət, beşinci isə sosial və mədəni gücdür. Bu baxımdan, bütün türk dövlətlərinin müsbət tərəfləri gücləndirilməli, zəif və problemlə tə-

başlatdığı dil islahatını da lazımı səviyyədə dərk etmək mümkün olmayıb və xüsusilə 70-ci illərdən etibarən ideoloji yanaşmalarla dilin saflaşdırılması cəhdləri türkçəyə ciddi ziyan vurub. Bu zərər o qədər böyükdür ki, bilərəkdən və ya bilməyərəkdən türk dünyası arasındakı ünsiyyətə də böyük zərbə dəyib. Beləliklə, türk ləhcələri arasında da ciddi fərqlər yaranmağa başlayıb. Bir məsələni də deyim ki, Azərbaycanda hər kəsin Anadolu ləhcələrini daha asan anlaması, xalqımızın dilində yaşayan ifadələrin Azərbaycan türkçəsində şifahi və yazı dilində hələ də səmərəli şəkildə istifadə olunması ilə əlaqədardır.

- **1926-cı ildən bəri türkdillli dövlətlərin birgə anlaşma dilinə bağlı dəfələrlə müzakirələri olub, 1990-cı illərdən bu yana münbət mühit də formalaşmış, amma bu günədək niyə bu problem həllini tap-**

Türkiyəli professor: “Ortaq türkçə könül körpümüzdür”

rəfləri isə inkişaf etdirilməlidir. Bunun üçün də, ilk növbədə, ortaq türkçə lazımdır. Ortaq türkçə XXI əsr TDT-nin gücünə güc qatacağı üçün bu qədər əhəmiyyətlidir. Dil canlı və işlək bir funksiya olduğuna görə, bu proses heç vaxt durmamalıdır, hər zaman funksional və davamlı olmalıdır.

Bu gün Türkiyənin də daxil olduğu Türkünstan coğrafiyasında ana dili türkçə olsa da, türkdillli dövlətlər hakim güc və mədəniyyətlərin təsirinə məruz qaldıqları üçün, köklü bir ağacın gövdələri olmaqlarına rəğmən biri-birilərini anlamaz hala gəliblər. Tarixdən bir nümunə vermək istərdim. Hələ təxminən 745 əsr bundan öncə 15 May 1277-ci ildə Karamanoğlu Mehmet Bəy ərəbcə, farsca danışan saraydakı xalq arasındakı anlaşmazlıqları görüb “bu gündən sonra divanda, dərğahda və bərgahda, məclisdə və meydanlarda türkçədən başqa heç bir dil işlədilməyəcək” fərmanını verərək türkçə siyasəti və hərbi zəfər deyil, həm də mədəni zəfərə nail olub. Aradan yüz illər keçsə də türkdillli xalqların ünsiyyəti, əməkdaşlığı, birliyi üçün belə bir köklü islahatın aparılmasına ehtiyac duyulmaqdadır.

Hazırda Türk Dili Qurumunun (TDQ) lüğətində 616.767 söz olsa da, yazılı dildə təxminən 50 min sözün səmərəli istifadə edildiyi görünür. Bu səbəbdən də işlək olan 50 min sözlə ingilis dilini müqayisə edənlər “türk dili zəngin bir dil deyil” deyir və onun elm dili ola bilməyəcəyini iddia edirlər. Lakin belə bir ümumiləşdirmə aparmaq dilçiliyə görə yanlışdır. XX əsrin başlanğıcında 80 min civarında olan ingilis dili indi 400 mindən çox söz tərkibinə gətirilib. Diqqət edirsinizsə, mən “gəlib” yox, “gətirilib” deyirəm.

Keçmişlə bu günün müqayisəsi aparılırsa, XI əsrdə yazılan “Divan-ı Lügəti-t Türk”də 8624 söz olduğu halda, eyni dövrdə hazırlanmış Latın-İngilis lüğətlərindəki sözlərin sayı 3000-dir. Türkçə sözlər ingilis sözlərindən təxminən 3 dəfə çoxdur. Üstəlik, Kaşqarlı Mahmut bu lüğətə ancaq gündəlik dildə işlənən türkçə sözləri daxil etdiyini bildirir. Yəni o dövrdə az işlənən və ya keçmişdə işlənən sözlər daxil edilərsə, bu fərqi daha çox olacağı şübhəsizdir.

- Türk dili niyə bu vəziyyətə gəlib çıxıb?

- Çünki türkcəmizin saflaşdırılması, təmizlənməsi kimi cəhdlərdə ifrata yol verilib, ərəbcə və farsca olan kəlmələrin dilimizdəki işləkliyinə son qoyulması kimi yanlışlıqlar buna səbəb olub. Halbuki, bu sözlər Adriatikdən Çin Səddinə qədər bütün müsəlman türk toplumlarında ortaq mənada mövcud olub, türklərin fikirlərinin çatdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayıb. Bunlar dilimizdə istifadə olunmadıqca, müvafiq ölkənin coğrafi mövqeyindən və aktiv mədəniyyətdən asılı olaraq rus, ingilis, fars və sair dillərində davam etdirilib. Bu mənada deyib bilirik ki, Atatürkün

mayıb?

- Bəli, 26 fevral 1926-cı ildə Bakıda türkologiya ilə əlaqədar qurultay keçirilib. Bu qurultayda Türkiyəni təmsil edən, mənim də böyük sayğı duyduğum Əli Bəy Hüseynzadə xüsusilə iki mövzu üzərində durub ki, bunun biri Türkiyə türkçəsinin türk dünyasında ortaq dil olaraq qəbul edilməsi, ikincisi isə ortaq əlifba olaraq latın əlifbasına keçilməsi idi. Qatılan əksər ölkələr bu fikrə dəstək versə də, sovet imperiyasının təzyiqləri ideyanın gerçəkləşməsinə imkan verməyib, türkcü aydınlar repressiyaya, sürgünlərə, qətlərə məruz qalıb.

Türkiyənin 1928-ci ildən sonra latın qrafikasına keçməsi müsbət bir addım kimi qiymətləndirilsə də, bu qərar bütün türk dünyasında qəbul olunmadı. İstanbul ləhcəsinin Türkiyədə yazı dili kimi qəbul edilməsindən sonra Azərbaycanla Türkiyə, iki qaradaş ölkə arasında dil fərqi artmaqda davam etdi.

XIX əsrin sonlarından başlayan “dildə, fikirdə, işdə birlik” ideali ilə hərəkət etsəydik, bəlkə də bu gün bu problemlərin çoxundan danışmazdıq. Bu səbəbdən təcili qərarlar qəbul etmək və keçmişdən bəri türk dünyasının ortaq düşüncəsi olan yazı dilini bütün türk dövlətləri tərəfindən istifadəsinə başlamaq lazımdır. Mustafa Kamal Atatürk “Türk dili ən zəngin dillərdən biridir, yetər ki, bu dil şüurla işlənsin” ifadəsilə əslində bu problemin həlli yollarından birinə işarə edirdi.

1990-cı ildən bəri türk dövlətlərinin bu mövzu ilə əlaqədar toplantılar keçirməsinə rəğmən hələ də məsələnin həllini tapmamasına gəlinə, onu deyib bilərəm ki, başda Rusiya, ABŞ, İngiltərə olmaqla böyük imperialist güclər hər cəhdə bu ideyanın gerçəkləşməsinə əngəl olurlar. Amma Türkiyə, Azərbaycan və digər türkdillli dövlətlərin birlikdəliyi bu əngəlləri aşmaq gücünü artırıdığca həmin qüvvələr zəiflədiyi üçün türk dünyası hədəfə daha da yaxınlaşır.

- Hazırda təxminən nə qədər sözlə türk dünyası bir-birini anlaya bilər, bununla əlaqədar bir araşdırma varmı?

- Ankara Universitetinin Türkçə və Xarici Dillər Tədqiqatı, Təbiiq Mərkəzinin (TÖMER) mütəxəssisi Halil Çağlara görə, türkçə ilə orta hesabla 400 kəlmə ilə anlaşıldığı halda, İngiltərədə orta hesabla 2 min tələffüz istifadə olunur. Digər türkdillli dövlətlərdə də vəziyyətin Türkiyədəki kimi olduğunu təxmin etmək çətin deyil. Bu səbəbdən TDT-nin əməkdaşlıq üçün başladacağı ortaq fəaliyyətlər təhsildə, incəsənətdə, musiqidə, kinoda, teatrda və hər şeydən əvvəl də ortaq dəyərlərimiz olan dilimizdə milliyyətin təmin edilməsilə həyata keçirilməlidir.

Bunun üçün də türk qrammatikasına uyğun ümumi sözlər istehsal etmək və ya mövcud türk ləhcələrindən uyğun sözləri seçib ümumi istifadəyə

təqdim etmək məqsəduyğun olar.

- **Mustafa Kamal Atatürk, Əli Bəy Hüseynzadə, İsmayıl Qaspralı və bu kimi fikir adamlarımızın ideyalarının reallaşması üçün nə işlər görə bilirik?**

- TDT artıq böyümək və güclənmək əzmindədir. Rusiya Federasiyasının tərkibində 52 muxtar türk respublikaları var deyər, Rusiyanın da bu təşkilatda müşahidəçi qismində olsa da yer alması qaçılmazdır. Odur ki, bu təşkilat nəzdində nələr edə bilirik, bunu belə ifadə etmək istərdim:

Peyk və internet imkanlarından istifadə etməklə milli məqsədlər üçün türk dünyasının diqqətini cəkcək müxtəlif yayınlar etmək mümkündür. Məsələn, TDT-nin nəzdində nədən ortaq telekanal açılır?

Bütün türk ləhcələrində, yazılı və vizual mediada ortaq dəyərlərimiz, sevincli, kədərli, ibrətamiz günlərimiz paylaşılmalı və yenidən xatırlanmalıdır, musiqinin universal dilindən istifadəyə, birgə musiqi mədəniyyəti və rilişlərinin aparılmasına diqqət yetirilməlidir, ortaq tarixi hadisələr, mənəvi-mədəni dəyərlərdən bəhs edən se-

Sevil Hilalqızı Ünal

riallar çəkilməlidir. Məsələn, Birinci Dünya müharibəsi illərində Zeynalabdin Tağıyevin Şərqi Qara dənizdə yeməxanalar və ruslara əsir düşən türk əsirlərə himayədarlıq etməsi bu günümüzdə nə qədər məlumdur? Mağcan Cumabəyev, Əli bəy Hüseynzadə, Zeynalabdin Tağıyev, Əli Şir Nəvai, Nuri Paşa və təbii ki, Atatürk, Heydər Əliyev və s. kimi tarixi şəxsiyyətlərimizdən bəhs edən təqdimatlarla önəm verilməlidir. Yaxud İslam Ordusu tərəfindən Bakının azad edilməsi ilə yanaşı, son 44 günlük Vətən müharibəsində Türkiyənin dəstəkləri yeni nəsilərə düzgün və yaddaşlarına həkk olunacaq şəkildə çatdırılmalıdır. Bütün bunlarla da bu coğrafiyadakı övladlarımız məcburiyyət olmadan bir-birilərini anlamağa başlayacaq.

Akademik araşdırmalarda ortaq dil təcrübəsinin bazasını gücləndirmək və ortaq türkçəyə Türkiyə türkçəsini daxil etmək israrı əvəzinə bütün türk ləhcələrini daxil etmək olar. Bu baxımdan, Türkiyəli millət vəkili Tuğrul Türkeşin rəhbərlik etdiyi “Demokrasi Platformu”nun nəşrləri çox təqdirəlayiqdir.

Partnyor universitetlərin sayını artırmaqla yanaşı, birgə fakültələr, institutlar, elmi-tədqiqat və türk dili-türk ləhcələrinin tədris mərkəzlərini yaratmaq və onları cəlbədicə mərkəzlərə çevirmək mümkündür.

Ortaq türk tarixinin yazılması, ortaq tarix dərsliklərinin yaradılması vacibdir. Bundan başqa, tarixi personajlar və hadisələrlə bağlı əsrlərdir, davam edən ideoloji ayrı-seçkilik baxışlarına son qoyulmalıdır. Məsələn, Yavuz Sultan Səlim və Şah İsmayıl, Əmir Teymur və Yıldırım Bəyazid kimi tarixi şəxsiyyətlərin qərəz olmadan bütün türk xalqlarına tanıtılması lazımdır.

Türkdillli xalqların nağıl qəhrəmanlarının, folklor nümunələrinin tanıtılması üçün hazırda Türkiyədə müəyyən irəliləyişlər var, bu nümunəni digər türkdillli dövlətlərdə də genişləndirmək yaxşı olardı.

Bütün türkçəli dövlətlər üçün keçərliləşən dünya brendinə çevrilə biləcək məhsullar istehsal etmək, dizaynlar qurmaq lazımdır.

Təbii ki, bu fəaliyyətlərə müdaxilələr olunmaması üçün TDT ordusunun formalaşdırılması və ortaq iqtisadi sərmayələrin yatırılması prioritet olaraq həyata keçirilməlidir.

Hər kəs səmimi olaraq qəbul etməlidir ki, heç bir türk xalqı digər türk xalqından üstün və imtiyazlı deyil. Alınan tədbirlər bütün türk dünyasının ortaq maraqları üçündür. Bütün türk xalqlarının əcdadı Bilgə Xaqanın “Türk, Oğuz milləti, eşidin, göylər dağıtmasa, yerlər dalınmısa, türk törəməsinə kimsə yox edə bilməz!” nəsihəti çərçivəsində fəaliyyətinə davam edən Türk Dövlətləri Təşkilatının “yolu açıq olsun” deyirik!